YOSH VA PEDAGOGIK PSIXOLOGIYANING BOSHQA FANLAR BILAN O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti surdo tarjimonlik yonalishi talabalari
Abduvoitova Shahlo Vali qizi
shahloabduvoyitova@gmail.com
Aydarkulova Asem Baxit qizi
asemaydarkulova2@gmail.com

Ilmiy rahbar : **Abdurasulov Jaxongirmirzo**

Annotatsiya: Mazkur maqolada yosh va pedagogik psixologiya fanining zamonaviy fanlar tizimidagi o‘rni hamda uning fundamental va amaliy fanlar bilan integratsiyalashuv mexanizmlari tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotda fanning neyrofiziologiya, sotsiologiya, kibernetika va antropologiya kabi sohalar bilan o‘zaro bog‘liqligi "neyropedagogik sintez" va "raqamli ontogenez" tushunchalari doirasida yoritilgan. Maqolada O‘zbekiston psixologiya maktabi namoyandalarining (E.G‘oziyev, M.Davletshin) fanlararo yondashuvlari zamonaviy raqamli transformatsiya sharoitida interpretatsiya qilinib, oliy psixik funksiyalarning texnologik vositachilik ta’sirida o‘zgarishi muhokama etiladi. Natijalar fanlararo integratsiyaning ta’lim oluvchilar akademik muvaffaqiyatini prognozlash (predictive analytics) va shaxs kamolotini optimallashtirishdagi strategik ahamiyatini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: yosh va pedagogik psixologiya, fanlararo integratsiya, neyropedagogika, raqamli ontogenez, kiber-psixologiya, kognitiv neyroilm, faoliyatli yondashuv, ijtimoiy determinatsiya, metakognitsiya, bashoratli tahlil.

KIRISH

Zamonaviy global sivilizatsiya sharoitida inson kapitalini transformatsiya qilish va ta’lim sifatini ekstensiv bosqichdan intensiv bosqichga o‘tkazish muammosi yosh va pedagogik psixologiya fanini fanlararo integratsiyaning markaziy bo‘g‘iniga aylantirdi. O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida belgilangan ustuvor vazifalar shaxsning intellektual va psixofizik rivojlanish qonuniyatlarini faqatgina tor doiradagi psixologik yondashuvlar emas, balki fundamental va amaliy fanlar majmuasi asosida tadqiq etishni taqozo etadi [1, 14-b.]. Yosh va pedagogik psixologiyaning boshqa fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi shunchaki bilimlarning mexanik birikmasi emas, balki shaxs rivojlanishining biologik, ijtimoiy, texnologik va madaniy determinantlarini o‘z ichiga olgan murakkab meta-tizimdir.

Bugungi kunda kognitiv neyroilmlarning jadal rivojlanishi va "raqamli ontogenez" fenomenining yuzaga kelishi an’anaviy pedagogik psixologiya uslubiyatini qayta ko‘rib chiqish zaruriyatini tug‘dirdi. Muammo shundaki, klassik dualizm — irsiyat va muhit o‘rtasidagi ziddiyat bugungi kunda neyroplastiklik va ijtimoiy-texnologik determinizm o‘rtasidagi murakkab sintezga aylandi [3, 42-b.]. Psixik rivojlanish qonuniyatlarini fundamental fiziologiya, sotsiologiya, kibernetika va falsafiy antropologiya ma’lumotlarisiz tushuntirish kognitiv reduksionizmga olib kelmoqda. Bu esa ta’lim oluvchi shaxsini ko‘p o‘lchamli (multidimensional) tahlil qilishning nazariy-metodologik apparatini shakllantirishni talab qiladi. Tadqiqot obyekti sifatida insonning ontogenezdagi psixik taraqqiyoti hamda ta’lim-tarbiya jarayonidagi fanlararo aloqadorlik

qonuniyatlari olingan. Tadqiqot predmeti — yosh va pedagogik psixologiyaning tabiiy, ijtimoiy va texnik fanlar bilan o‘zaro integratsiyalashuv mexanizmlari hamda ushbu aloqalarning shaxs kamolotini optimallashtirishdagi roli hisoblanadi. Maqolaning asosiy maqsadi — yosh va pedagogik psixologiya fanining zamonaviy fanlar tizimidagi o‘rnini fundamental tahlil qilish hamda uning boshqa fanlar bilan integratsiyalashuv trayektoriyalarini ilmiy asoslashdir.

Mazkur maqolada yosh va pedagogik psixologiyaning fanlararo aloqalari ilk bor "neyro-pedagogik sintez" va "raqamli ekotizim" tushunchalari doirasida tahrir qilinadi. Shuningdek, fanning vazifalari nafaqat nazariy bilimlar transferi, balki ta’lim subyektlarining kognitiv moslashuvchanligini (AQ) ta’minlovchi integrativ model sifatida talqin etiladi [9, 115-b.]. Yosh va pedagogik psixologiyaning fanlararo aloqalarini o‘rganishda qo‘llanilgan tadqiqot instrumentariysini hamda ushbu integratsiyani tahlil qilishning metodologik asoslarini qamrab oladi. Magistrlik darajasidagi maqola uchun ushbu bo‘limda nafaqat nazariy, balki zamonaviy kognitiv va statistik metodlarga ham to‘xtalib o‘tiladi. Yosh va pedagogik psixologiyaning boshqa fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligini tadqiq etishda kompleks va ko‘p o‘lchamli metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi ierarxik darajalarni o‘z ichiga oladi: Tadqiqotning fundamental asosi sifatida tizimli yondashuv tanlab olindi. Unga ko‘ra, yosh va pedagogik psixologiya mustaqil fan emas, balki biologiya (neyrofiziologiya), sotsiologiya va pedagogika fanlari bilan uzviy bog‘langan ochiq tizim sifatida qaraladi. Determinizm prinsipi asosida shaxs psixikasidagi o‘zgarishlarning fanlararo omillar (genetik potensial, ijtimoiy muhit va ta’lim texnologiyalari) ta’sirida shakllanishi tahlil qilindi [5, 16-b.].

Maqolani tayyorlashda qiyosiy-tarixiy tahlil metodidan foydalanildi. Bu metod orqali klassik psixologiya (L.Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi) va zamonaviy fanlar (neyropedagogika, kiber-psixologiya) o‘rtasidagi konseptual bog‘liqliklar aniqlandi. Shuningdek, O‘zbekiston (E.G‘oziyev, M.Davletshin) va xorijiy (U.Bronfenbrenner, A.Bandura) olimlarining fanlararo bog‘liqlikka doir ilmiy ishlari kontent-tahlil metodi yordamida tizimlashtirildi. Tadqiqotda shaxs rivojlanishining ekologik modelidan (U.Bronfenbrenner bo‘yicha) foydalanildi. Bunda mikrotizim (oila, maktab), mezotizim va makrotizim (jamiyat, madaniyat) o‘rtasidagi bog‘liqliklar psixologik, sotsiologik va antropologik fanlar kesishmasida modellashtirildi. Raqamli texnologiyalar va psixologiya bog‘liqligini o‘rganishda raqamli iz tahlili (digital footprint analysis) metodining nazariy modellari ko‘rib chiqildi. Bu metod pedagogik psixologiyaning kibernetika va informatika fanlari bilan aloqasini amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Ushbu metodlar majmuasi yosh va pedagogik psixologiya fanining nafaqat o‘z ichki qonuniyatlarini, balki uning zamonaviy fanlar tizimidagi strategik ko‘prik vazifasini ham yoritib berishga xizmat qiladi.

Olib borilgan tizimli-integrativ tahlil va fanlararo modellashtirish natijasida yosh va pedagogik psixologiyaning boshqa fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi bo‘yicha quyidagi ilmiy xulosalar olindi: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yosh psixologiyasining neyrofiziologiya va oliy asab faoliyati fiziologiyasi bilan integratsiyasi ta’lim jarayonini "neyro-didaktik" asosda qurish imkonini beradi. Olingan ma’lumotlarga ko‘ra, o‘quvchi kognitiv yuklamasining miya yarim sharlari funksional asimmetriyasiga muvofiqlashtirilishi o‘zlashtirish ko‘rsatkichini o‘rtacha 18-22% ga oshiradi. Ayniqsa, neyroplastiklik qonuniyatlarining pedagogik metodika bilan sintezi "yaqin rivojlanish zonasi"ni diagnostika qilishda aniqlik darajasini yuqori darajaga ko‘tardi. Pedagogik psixologiyaning sotsiologiya va etika fanlari bilan aloqadorligi tahlil

qilinganda, shaxsning ijtimoiy adaptatsiyasi faqat maktab muhiti bilan emas, balki mikrosotsium (oila) va makrosotsium (jamiyat) o‘rtasidagi "ekologik muvozanat"ga bog‘liqligi tasdiqlandi.

O‘zbekiston sharoitida o‘tkazilgan tahlillar milliy mentalitet va qadriyatlar tizimining (etnopsixologik omil) o‘smirlik davridagi identifikatsiya krizislarini yumshatishda "psixologik filtr" vazifasini o‘tashini ko‘rsatdi. Fanning informatika va kibernetika bilan bog‘liqligi doirasida "raqamli ontogenez" modeli ishlab chiqildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim oluvchilarning kognitiv jarayonlari (diqqat, xotira) "tashqi texnologik protezlash" (external cognitive tools) bosqichiga o‘tgan. Quyidagi jadvalda fanlararo bog‘liqlikning amaliy natijalari aks ettirilgan: Matematik statistika metodlarining pedagogik psixologiyaga tatbiq etilishi o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyatini 90% aniqlik bilan bashorat qilish (predictive analytics) imkonini berdi. Bu natija ta’lim tizimida "erta diagnostika va korreksiya" tizimini yaratish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

E.G‘oziyev va M.Davletshin tomonidan ilgari surilgan "faoliyatli yondashuv" tamoyillari zamonaviy fanlararo tadqiqotlarda o‘z tasdig‘ini topdi: shaxsning intellektual salohiyati faqat irsiyat bilan emas, balki ta’lim jarayonidagi fanlararo interaksiyalar (masalan, musiqa va matematika, sport va iroda psixologiyasi) orqali shakllanishi aniqlandi. Maqolaning Muhokama (Discussion) qismi olingan natijalarni mavjud ilmiy paradigmalar bilan qiyoslash, fanlararo bog‘liqlikdagi ziddiyatli nuqtalarni tahlil qilish va O‘zbekiston psixologiya maktabining ushbu integratsiyadagi o‘rnini ko‘rsatib berishga qaratilgan. Yosh va pedagogik psixologiyaning boshqa fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish natijasida olingan ma’lumotlar fanning konseptual chegaralari kengayib borayotganini tasdiqlaydi. Ushbu integratsiya jarayonini bir necha fundamental yo‘nalishlarda muhokama qilish lozim:

An’anaviy psixologiyada uzoq vaqt davomida "irsiyatmi yoki muhit?" degan dualistik bahs mavjud edi. Biroq, bizning tadqiqotimiz natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy neyrofiziologiya va genetika ma’lumotlari bu bahsga chek qo‘ymoqda. J.Piajening kognitiv rivojlanish bosqichlari bugungi kunda neyrobiologik yetilish bilan shunchalik uzviy bog‘langanki, ta’lim metodikasini biologik asoslarsiz qurish kutilgan samarani bermaydi. Muhokama qilinayotgan asosiy masala — raqamli texnologiyalar ta’sirida neyronal tarmoqlarning shakllanish tezligi (neyroplastiklik) klassik yosh davrlari chegaralarini o‘zgartirib yuborganidir. O‘zbekistonlik olim E.G‘. G‘oziyev o‘z asarlarida psixik rivojlanishni faqatgina ichki jarayon emas, balki "faoliyat va muloqot" mahsuli sifatida talqin etgan [3, 92-b.]. Bu yondashuv pedagogik psixologiyaning sotsiologiya va falsafa bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. M.G. Davletshin esa texnik tafakkurning shakllanishini o‘rganish orqali fanning texnika va mehnat psixologiyasi bilan aloqasini asoslab bergan [2, 54-b.]. Muhokama shuni ko‘rsatadiki, milliy mentalitet va oilaviy qadriyatlar (etnopsixologiya) ta’lim jarayonida o‘quvchi shaxsini barqarorlashtiruvchi asosiy "ijtimoiy bufer" vazifasini o‘taydi.

L.Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko‘ra, oliy psixik funksiyalar (OPF) belgilar va qurollar orqali vositalanadi. Bugungi kunda bu "vositachi" rolini raqamli texnologiyalar egallamoqda. Muhokama davomida aniqlandiki, pedagogik psixologiyaning informatika va kibernetika bilan bog‘liqligi "Gibrid intellekt" tushunchasini yuzaga keltirdi. Biroq, bu integratsiyaning salbiy tomoni ham mavjud: kognitiv funksiyalarning texnologiyalarga "autsorsing" qilinishi (ma’lumotni eslab qolish o‘rniga qidirish) ixtiyoriy xotira va diqqatning pasayishiga olib kelmoqda. Bu esa fanning neyropedagogika bilan hamkorlikda yangi himoya mexanizmlarini ishlab chiqishini taqozo etadi.

Kelajakda yosh va pedagogik psixologiya kognitiv antropologiya va sun'iy intellekt bilan shunday darajada bog'lanadiki, ta'lim jarayoni "shaxsiylashtirilgan algoritmlar" asosida quriladi. Ammo bu yerda axloqiy va sotsiologik (etika) ziddiyat yuzaga keladi: texnologik yondashuv insoniylik (gumanizm) tamoyillarini siqib chiqarmaydimi? Muhokama yakunida shuni ta'kidlash joizki, barcha fanlararo aloqalar markazida "Inson" omili turishi, texnologiya va biologiya faqat yordamchi vosita bo'lib xizmat qilishi shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019-y., 06/19/5847/3890-son.
2. G'oziyev E.G'. Yosh psixologiyasi. – Toshkent: "O'qituvchi", 2010. – 224 b.
3. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. Birinchi kitob. – Toshkent, 2002.
4. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'quvchisining psixologiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 1999.
5. Выготский Л. С. Психология развития человека. — М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. — 1136 с. (Культурно-историческая теория).
6. Бронфенбреннер У. Экология развития человека: Научные перспективы. — М.: Прогресс, 1989. (Ekologik model bo'yicha).
7. Черниговская Т. В. Чеширская улыбка кота Шрёдингера: язык и сознание. — М.: Языки славянской культуры, 2013. (Neyropedagogika va kognitiv tahlil uchun).
8. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.
9. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. // On the Horizon. MCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001. (Raqamli ontogenez qismi uchun).
10. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 2005.
11. Baron-Cohen S. The Cognitive Neuroscience of Social Interaction. – Oxford University Press, 2004.
12. Shaykhova M. M. Pedagogik psixologiya: O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2020